

TƏRTƏR RAYONUNUN SU HÖVZƏLƏRİNİN EKOLOJİ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Ülviyyə Rüstəмова, Ləman Əlizadə

Bakı Dövlət Universiteti

Tərtərçay – Kür çayının sol qoludur. Kəlbəcər, Ağdərə, Bərdə və Tərtər rayonları ərazisindən axır. Uzunluğu 200 km, hövzəsinin sahəsi 2650 km²-dir. Çay Qonqur, Alaköz və Mıxtökən silsiləsinin birləşdiyi sahədən (3120 m) axan bulaqlardan əmələ gəlir. Başlıca qolları soldan Levçay (uzunluğu 36 km), Ağdabançay (uzunluğu 19 km), sağdan Turağayçaydır (uzunluğu 35 km). Axımının 14%-i yağış, 28%-i qar, 58%-i isə yeraltı sular hesabına əmələ gəlir. Yaz-yay aylarında qar suları çayda daşqınlar əmələ gətirir. Bu zaman illik axımının 65-70%-i keçir. Avqust-sentyabr aylarında çayda su azalır. Oktyabr-noyabr yağışları yenidən çayda kiçik daşqınlar yaradır. Çayın orta illik su sərfi 22,0 m³/san, illik axım həcmi isə 693,8 mln m³-dir. Bunun 31%-i yazda, 35%-i yayda, 20%-i payızda, 14%-i isə qışda keçir. Orta illik asılı gətirmələr sərfi 7,35 kq/san, orta lillənməsi 334 q/m³-dir. Aprel-may aylarında asılı gətirmələrin 50-80%-ə qədəri axıdılır. Suyu orta mineralaşmaya (300-500 mq/l) malik olmaqla hidrokarbonatlı-kalsiumludur. Tərtər çayı üzərində suvarma, enerji məqsədləri üçün Sərsəng və Suqovuşan su anbarları tikilmişdir.

Ermənistanın təmizlənmədən birbaşa Tərtər çayına axıtılan məişət tullantıları və sənaye müəssisələrinin çirkab sularının təsiri nəticəsində çayda və Sərsəng su anbarında zərərli maddələrin miqdarı normadan dəfələrlə artıq olmuşdur. Suyun həddindən artıq kimyəvi zəhərlənməyə məruz qalması bu ərazidə yaşayan insanlarda dəri-zöhrəvi və mədə bağırsağ xəstəliklərinin geniş yayılmasına səbəb olmuşdur.

İncəçay Kürün sağ qoludur. Ağdərə, Tərtər və Yevlax rayonları ərazisindən axır. Uzunluğu 83 km, hövzəsinin sahəsi 205 km²-dir. Başlanğıcını Murovdağ silsiləsinin şimal-şərq yamacından (2580 m) götürür. Axımı yeraltı (56%), qar (36%) və yağış (8%) sularından əmələ kəlir. Çayda yaz-yay fəsillərində müntəzəm olaraq qar, yağış suları daşqınlar əmələ gətirir. Daşqın martın axırlarında başlayır, iyulun əvvəlində isə bitir. Payız və qış aylarında çayın suyu xeyli azalır. Bu aylarda illik axım həcminin yalnız 10%-i keçir.

Çayın orta illik su sərfi 1,52 m³/san-dir. Axımının çox hissəsi yaz (50%) və yay (25%), az hissəsi isə payız (15%) və qış (10%) fəsillərində keçir. Axımının 20%-i intensiv suvarma dövründə (iyul-avqust aylarında) axıdılır. Orta illik lillənməsi 63 q/m³, suyu hidrokarbonatlı-kalsiumlu olmaqla orta mineralaşması 150-250 mq/l-dir. İncə çayın üzərində SES qurulmuşdur.

İşğalçılıq siyasətini həyata keçirmək üçün ermənilər ekoloji problem yaradan vasitələrə əl atmış, bununla da nəinki insanlığa, həm də təbiətə qarşı cinayətlər törətmişlər. Ermənilər hətta su vasitəsilə minalar axıdırdılar ki, Azərbaycan ərazisində partlasın və nəticədə əhaliyə və ekologiyaya ziyan dəysin.

Müzəffər ordumuzun qəhrəmanlığı nəticəsində Suqovuşan və Sərsəng su anbarları işğaldan azad olunmuşdur. Su anbarları, çaylar və yeraltı mənbələr işğal müddətində ciddi ekoloji təcavüzə məruz qalmışdır. Su anbarlarının düzgün idarə edilməməsi, vaxtında profilaktik tədbirlərin görülməməsi, çaylara çirkab və dağ-mədən sənaye tullantılarının təmizlənmədən axıdılması, çay hövzələrində meşələrin qırılması və bitki örtüyünün məhv edilməsi, kütləvi şəkildə hərbi istehkamların yaradılması və s. son nəticədə sutarlarda və çaylarda ekoloji pozuntulara səbəb olmuşdur.